

Спеціалізована вчена рада
ДФ 70.895.012
у Хмельницькому університеті
управління та права
імені Леоніда Юзькова,
29013, м. Хмельницький,
вул. Героїв Майдану, 8

ВІДГУК

офіційного опонента –

**доктора юридичних наук, доцента, заслуженого юриста України,
народного депутата України**

СТЕФАНЧУКА Миколи Олексійовича

**на дисертаційне дослідження ЛАТИНСЬКОГО Михайла Едуардовича
«Публічний порядок у міжнародному приватному праві України та
праві ЄС»,**

**подане на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дослідження. Звернення до проблематики удосконалення вже класичних правових інститутів, поруч із розробкою та впровадженням новітніх моделей регулювання суспільних відносин, є двома однаково важливими векторами розвитку сучасної юридичної науки і практики. Виклики, поставлені перед українською юриспруденцією, зумовлені євроінтеграційними прагненнями і потребами гармонізації вітчизняного законодавства із *acquis communautaire* безпосередньо відображаються й на рівні модернізації інститутів міжнародного приватного права, особливе місце серед яких посідають гнучкі механізми застереження про публічний порядок. Сутність останніх є двозначною, відображаючись на рівні набутих сучасною цивілізацією і окремим суспільством цінностей (тут – втілення правової природи і змісту категорії публічного порядку), і в площині юридичної техніки і практики правозастосування, де мова йде вже саме про інституціоналізацію застереження про публічний порядок і принципів його застосування.

У світлі цього все більшою постає потреба у комплексних дослідженнях інституту публічного порядку. Важливо не лише встановити сутність цієї

категорії, але й прослідкувати динаміку її розвитку, прикладні механізми втілення на практиці, зіставити із зарубіжним досвідом та спрогнозувати подальшу еволюцію уявлень, що лежать в основі міжнародного публічного порядку. Варто враховувати, що такий аналіз є багатоаспектним та потребує застосування вже класичного інструментарію науки міжнародного приватного права і суміжних галузей, зокрема й цивілістики, що дозволить створити об'ємну наукову модель відповідних суспільних відносин.

Враховуючи вищевикладене, дисертаційне дослідження Латинського Михайла Едуардовича на тему «Публічний порядок у міжнародному приватному праві України та праві ЄС» слід визнати актуальним та своєчасним, що відображається й у меті дисертації, якою є комплексне дослідження та аналіз основних теоретико-правових та практичних проблем застосування публічного порядку в міжнародному приватному праві України та праві ЄС як підстави обмеження застосування іноземного права та підстави для відмови у визнанні та виконанні іноземних арбітражних та судових рішень, а також формулювання наукових висновків та пропозицій щодо вдосконалення правозастосовної практики.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційній роботі М. Е. Латинського притаманні продумана дослідницька стратегія та вдала логіка розв'язання проблем, що піддаються науковому аналізу. Змісту дисертації властива методична і концептуальна цілісність, послідовність наукового викладу, заснованого на всебічному та об'єктивному аналізі різних наукових поглядів і позицій. Автор проявив риси компетентного, принципового, уважного до деталей науковця.

Наукові положення, висновки і рекомендації, викладені у дисертації мають високий ступінь обґрунтованості, оскільки засновуються на аналізі теоретичних праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених – представників, перш за все, науки міжнародного приватного права. Так, теоретичною основою дисертаційного дослідження стали наукові праці українських і

зарубіжних вчених із загальної теорії права, міжнародного приватного права, цивільного права, цивільного процесуального права та інших галузей права.

Нормативну основу дисертації становлять Конституція України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про міжнародне приватне право» та інші акти цивільного законодавства України, джерела права ЄС, а також нормативні акти окремих зарубіжних держав.

Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки та рекомендації є обґрунтованими, зроблені з використанням загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Наприклад, вартим уваги є застосування автором наскрізно у роботі методів аналізу та синтезу, порівняльно-правового і догматичного методів. Порівняльно-історичний метод дозволив автору встановити генезу становлення і розвитку категорії публічного порядку у різних правових системах, зокрема у французькому, німецькому та англо-американському праві (підрозділи 1.1 та 1.2). Звернення до формально-логічного методу дало змогу визначити сутність категорії публічного порядку як інституту та застереження про публічний порядок як механізму міжнародного приватного права (підрозділи 1.3, 2.1). З метою визначення підходів до застосування застереження про публічний порядок при обмеженні дії норм іноземного права та відмови у визнанні іноземних судових (арбітражних) рішень було використано метод аналізу (розділи 2, 3). Особливості функціонування інституту публічного порядку як правового засобу та інституту міжнародного приватного права було розкрито за допомогою застосування методу сходження від абстрактного до конкретного (підрозділи 1.2). Порівняльно-аналітичний метод було використано при дослідженні сучасних концепцій розуміння і змісту публічного порядку України та ЄС (підрозділи 2.2., 2.3., 3.2, 3.3.), а прогностичний метод використано при встановленні шляхів гармонізації і конвергенції підходів до розуміння публічного порядку України та Європейської Спільноти (підрозділ 1.3.).

Комплексне використання різноманітних методів наукового дослідження дозволило дисертанту для досягнення поставленої мети виконати такі завдання: визначити сутність та генезис публічного порядку в доктрині міжнародного приватного права України та ЄС; виокремити рівні публічного порядку та з'ясувати їх вплив на приватноправові відносини з іноземним елементом в Україні та ЄС; встановити механізм застосування застереження про публічний порядок в правозастосовній практиці; визначити правову природу, підстави та наслідки застосування застереження про публічний порядок в Україні; визначити правову природу, підстави та наслідки застосування застереження про публічний порядок ЄС; з'ясувати механізм застосування застереження про публічний порядок як підстави відмови у визнанні та виконанні іноземних судових та арбітражних рішень в Україні; розкрити публічний порядок ЄС як підставу відмови у визнанні та виконанні іноземних судових та арбітражних рішень.

У дисертаційній роботі чітко сформульовано мету; об'єкт та предмет дослідження визначені відповідно до встановлених вимог та дозволяють всебічно проаналізувати поставлену проблему, не виходячи за межі наукової спеціальності.

Дисертація виконана та оформлена на достатньо високому науковому і професійному рівні. Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладено у 6 наукових працях, зокрема в 3 наукових статтях у фахових виданнях України, 1 науковій статті у наукових періодичних виданнях інших держав, 2 тезах доповідей на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях.

Дисертація М. Е. Латинського написана грамотно, сприймається легко та з інтересом. Список використаних джерел оформлений відповідно до встановлених вимог.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням питань, які присвячені теоретичним та практичним аспектам застосування інституту публічного

порядку у міжнародному приватному праві України та ЄС крізь призму дії застереження про публічний порядок при обмеженні (виключенні) дії норм іноземного права, відмови у визнанні та виконанні іноземних судових і арбітражних рішень.

Заслугове на увагу запропоноване авторське визначення поняття застереження про публічний порядок як правового засобу і правового способу, що можливо розглядати у широкому та вузькому сенсі. У широкому – це *норма права*, яка врегульовує відносини ускладнені іноземним елементом у випадку, коли застосування іноземного права чи виконання іноземного рішення (суду чи арбітражу) суперечить публічному порядку країни суду; у вузькому – це сукупність передбачених відповідною нормою права *прийомів правового впливу (правових інструментів)* з допомогою яких ця норма права дозволяє здійснити врегулювання відносин ускладнених іноземним елементом у разі наявності конфлікту публічного порядку країни суду з іноземним правом чи рішенням суду (арбітражу) (с. 23, 49). У світлі цього справедливою є позиція автора, що у першому з наведених значень застереження про публічний порядок реалізовується у вигляді *дозволу* або *уповноваження*, що визначають повноваження суду або арбітражу на прийняття рішень, пов'язаних із незастосуванням іноземного права чи невизнанням іноземного судового (арбітражного) рішення (с. 49 дисертації).

Обґрунтованим вважаємо підхід до встановлення у дисертаційній роботі, що інститут застереження про публічний порядок слід визначити як сукупність правових норм, які спрямовані на врегулювання відносин, пов'язаних із конфліктом іноземного права та/або іноземного судового чи арбітражного рішення з публічним порядком країни суду. Як інститут законодавства застереження про публічний порядок це сукупність нормативних приписів (законів, статей), які містять правові норми, що спрямовані на врегулювання відносин, пов'язаних із конфліктом іноземного права та/або іноземного судового чи арбітражного рішення з публічним порядком країни суду (с. 76 дисертації).

Варто високо оцінити результати виконаного дисертантом дослідження підстав та умов застосування застереження про публічний порядок як підстави для відмови у застосуванні норм іноземного права. Так, відзначимо практичну цінність висновків автора про те, що на сьогодні в Україні відсутня єдина узгоджена судова практика застосування застереження про публічний порядок як механізму обмеження (виключення) застосування норм іноземного права. Розглянуті прецеденти свідчать про здебільшого неправильне та необґрунтоване згідно з вимогами ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право» посилення на застереження про публічний порядок, без встановлення та дослідження змісту відповідних матеріальних норм іноземного права, явної несумісності наслідків їх застосування публічному порядку України. Також прослідковується наявність помилкового підходу судів про необхідність застосування застереження про публічний порядок як наслідку обходу закону або при застосуванні імперативних норм, незалежно від застосовного права. Вказані механізми є самостійними інститутами міжнародного приватного права, зі своїми відмінними підставами, умовами та наслідками застосування. Серед них застереження про публічний порядок хоч і є найбільш загальним, спрямовуючись на захист не конкретних імперативних норм, а фундаментальних принципів національного права, але повинно застосовуватись за наявності відповідних умов та передумов (с. 104-105 дисертації).

Також потрібно відзначити пункт наукової новизни, пов'язаної із твердженням про те, що попри те, що право ЄС є частиною національних систем права країн-членів ЄС відсутні підстави ототожнювати публічний порядок ЄС та публічний порядок держави-учасниці Спільноти; вказані категорії, маючи різний понятійний і змістовний сенс отримують лише єдину (спільну) процесуальну реалізацію, за якого публічний порядок ЄС залишається самостійною концепцією, а його порушення засновується саме на первинних і вторинних актах права Спільноти (с. 23 дисертаційного дослідження).

Слід підтримати запропонований у дисертаційній роботі підхід за яким для встановлення явної несумісності наслідків застосування іноземної правової норми публічному порядку країни суду юрисдикційний орган повинен враховувати природу, характер і важливість відповідних правовідносин для *lex fori*, обставини, які свідчать про ступінь їх зв'язку з правом країни суду та у кожній конкретній справі обґрунтовано передбачати, наскільки серйозними та значущими для публічного порядку стануть наслідки застосування норми права іншої держави; при цьому рішення про застосування застереження повинно бути досконало аргументованим та не може ґрунтуватись на відмінностях у матеріальному праві зарубіжного та національного правопорядків, відсутності належної для регулювання правовідносин норми у рамках вітчизняного права (с. 89-90 дисертаційної роботи).

Заслуговують на увагу сформульовані автором висновки стосовно того, що потреба у необхідності застосування застереження про публічний порядок ЄС може виникати за умови вибору сторонами, виходячи з принципу автономії волі, застосовного права та наступного аналізу його норм правозастосовчим органом, якщо наслідки застосування цих норм можуть потенційно суперечити принципам, що у практиці Суду ЄС були визначені як складові категорії публічного порядку ЄС. Так, сторонами може бути обране національне право держави, що не є членом ЄС, право міжнародної торгівлі (*lex mercatoria*), принципи міжнародних комерційних договорів (Принципи УНІДРУА), інші джерела транснаціонального права (як-то «міжнародні принципи договірної права, визнані цивілізованими державами») або ж взагалі передбачається вирішення спору на основі «добра і справедливості» (*ex aequo et bono*). У такому разі, як слушно підкреслює дисертант, Суд ЄС або національний юрисдикційний орган держави-члена ЄС зобов'язаний встановити належне право та проаналізувати зміст відповідних норм, зокрема на предмет відповідності наслідків їх застосування публічному порядку (с. 119 дисертації).

Мають окреме практичне значення прикладні рекомендації, висунуті дисертантом щодо застосування застереження про публічний порядок, зокрема застосовуючи застереження про публічний порядок пропонується, щоб правозастосовчий орган (передусім суди України) не вдався до застосування інших колізійних механізмів міжнародного приватного права (обходу закону, імперативних норм); крім цього застосування застереження про публічний порядок на основі посилання на здійснення судом «системного аналізу» норм Закону України «Про міжнародне приватне право» не є достатнім саме по собі, адже при такому застосуванні, як згадувалось вище, вимагається ретельний аналіз конкретних матеріальних норм іноземного права та обґрунтування «явної несумісності» наслідків її застосування з публічним порядком України (с. 97 дисертації).

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Загалом високо оцінюючи дисертаційне дослідження Латинського Михайла Едуардовича, вважаю на необхідне звернути увагу на деякі положення та висновки, що містяться у дисертації, та можуть бути спірними, а тому потребують додаткової аргументації або уточнення.

1. У роботі недостатньо досліджено еволюцію поглядів щодо становлення інституту публічного порядку українськими вченими в різні часи, а також недостатньо відображено етапи формування правозастосовної практики щодо застосування застереження про публічний порядок. Видається, що особливо в контексті вивчення практики, наявність такого дослідження дозволила б автору встановити трансформацію практичних підходів до публічного порядку та у світлі зарубіжної практики оцінити перспективи розвитку цього інституту.

2. В дисертаційному дослідженні досить глибоко розкрито питання застосування застереження про публічний порядок у випадку обмеження застосування іноземного права та як підстави для відмови у визнанні та виконанні іноземних судових та арбітражних рішень. Разом з тим, на наш погляд, автору варто було б більше уваги приділити питанням звернення до

публічного порядку ЄС в його матеріальній складовій при застосуванні судами держав-членів ЄС.

3. У роботі не надано належної оцінки питанню щодо того чи потрібно залишити в Законі України «Про міжнародне приватне право» положення про те, що відмова в застосуванні права іноземної держави не може ґрунтуватися лише на відмінності правової, політичної або економічної системи відповідної іноземної держави від правової, політичної або економічної системи України. Адже така норма не притаманна праву розвинених західних правопорядків, а є швидше є постсоціалістичним пережитком.

4. Дисертантом у роботі значну увагу приділено питанням застосування застереження про публічний порядок як підстави для відмови у визнанні та виконання арбітражних рішень, однак додаткового обґрунтування потребують питання механізму такої відмови: при яких умовах та у якій послідовності склад арбітражу повинен застосовувати публічний порядок як підставу для відмови у визнанні та приведенні до виконання іноземних арбітражних рішень. Для цього варто було б детально проаналізувати рішення саме зарубіжних судів (передусім країн членів ЄС), якими сторони (сторонам) відмовлено у такому виконанні іноземних арбітражних рішень.

5. Відомо, що на сьогодні положення про визнання та приведення до виконання іноземних арбітражних рішень в Україні містяться в цивільному процесуальному кодексі України та частково Законі України «Про міжнародне приватне право». З роботи не вбачається позиція автора щодо місця таких положень у системі українського законодавства та їх ефективності. Видається, що оцінка автором таких положень у світлі судової реформи була б досить своєчасною та потрібною для вітчизняного законодавця та дозволила б сформулювати новий погляд на ці положення з метою удосконалення чинного законодавства та практики його застосування, у тому числі у світлі практики застосування положень щодо публічного порядку.

Висновок щодо рецензованого дослідження. Дисертаційна робота Латинського Михайла Едуардовича є самостійним, завершеним науковим дослідженням, яке містить нові теоретичні положення й висновки, відображає зроблені автором наукові узагальнення стосовно предмета дослідження, містить практичні рекомендації, які в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має суттєве значення для науки міжнародного приватного права. Дисертаційне дослідження «Публічний порядок у міжнародному приватному праві України та праві ЄС» відповідає галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), пунктам 9-11 Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167, а її автор – Латинський Михайло Едуардович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

**Народний депутат України,
доктор юридичних наук, доцент
Заслужений юрист України**

Микола СТЕФАНЧУК

